

Gerda Murre. Kui saatus purunes pilbasteks

Estonia teatri kõigi aegade üks säravamatest lauljannadest Gerda Murre arreteeriti 30. detsembril 1940, päev enne "Nahkhiire" etendust ja viidi Pagari tänavale, kus ta pärast ebainimlikku ülekuulamist konvoeeriti Siberisse asumisele. Sellele vaatamata ei kustutanud Gerda endas hõõguvat tahti, põlevat leeki, mille teater oli süüdanud. Gerda Murre on öelnud: "Kui ma alustaksin oma elu uuesti ja minult küsitaks, mida hakkaksin tegema, siis ma vastaksin-jälle teatrit! Näitleja elu on ühel kaardil - teater. Üks õige teatriarmastus ei küsi ajast ega rahast, suurest aust ega paberitest taskus. Siis ei muutu näitlejatöö ametiks, käsitööks, vaid on ikka sinus eneses. Näitleja looming tugineb andeleja väsimatule tööle. Tööd tegime palju. Heaks lavaparteriks oli mulle Harri Kaasik. Õppisin palju väljapaistvatelt lavakunstnikelt nagu Paul Pinna, Liina Reiman, Marje Parikas, Mare Leet jt."

Proloog ja epiloog

Estonia teatri kõigi aegade üks säravamatest lauljannadest, Gerda Murre, on oma karjääri tipus, kui korraga kaob publiku silmist ja on seitseteist aastat hiljem, 28. jaanuaril 1957. aastal tormilise aplausi saatel jälle laval. Vähe oli kunstiaustajate hulgas neid, kes uskusid, et Gerda Murre suudab pärast pikka pausi näitlejaja lauljana oma vormi taastada.

Gerda Murre suutis! Suutis tuhandest tõusta, uuesti alustada ja uuesti luua!

See polnud hinnaalandusega, vaid arenenud maitsega kunst! Vaatamata sellele, et lauljanna lavatee enne pealesurutud pausi polnud kuigi pikk, suutis Gerda Murre end igavesti teatriajalukku mängida.

Küsime, miks kadus omaaegne operetiprimadonna lavalt? Üheaegselt küsimusega teravdub mälus ajalugu pikas vaikimises: midagi teati, midagi räägiti, ent see oli kui rüü ebameeldiva, kehtivatesse raamidesse mittemahtuva varjamiseks.

Levisid vastakad arvamused, ühelt teisele, mäletajate meenutused, mis kellelegi meelde jäänud. Ometi jäi midagi hinge kriipima. Kas tõesti suutis Gerda Murre nuhkide pilgu all muutuda säravaks Rosalindeks? Seda minagi mõtlema jäin. Kas näitleja närvid on nagu pesunöörid, näidates sisemist tuld, kui ees on tume tulevik? (Heino Aassalu).

Tšekistide valve all teatrisse

Raamatus "Katkenud laulukaar"

teeb Arne Mikk tõe huvides kaks täpsustust.

Kultuur ja Elu

62,63,64,65,66,67,68,

Rahvuskooper Estonia
Estonia teater
Teater

“Levinud on mitmeid versioone Gerda Murre arreterimise kohta ja arvatakse, et ta mängis julgeolekuagentide valvsa pilgu all.

“Nahkhiire” etendust. 31. detsembril 1940. aastal Estonias etendust ei toimunud ja ta arreteriti varem. Teise kuulujutujärgi laulis Gerda Murre uuesti “Nahkhiires” 31. detsembril, kuid 1956. aasta lõpupäevadel Estonias etendusi polnud ja taaskohtumine leidis ikkagi aset 1957. aasta jaanuaris.” Sellest suursündmusest on tänavu möödas 65 aastat.

Endine tantsuõpetaja ja kriitik Heino Aassalu on kinnitanud, et “Nahkhiire” esietendus leidis aset juba 2. oktoobril ning kujunes Gerda Murre, Milvi Laidi ja Aarne Viisimaa triumfiks. Selle kohta võib lugeda 1940. aasta oktoobrikuistest Tallinna ajalehtedest (näiteks Kommunist!).

Aga saatuslik “Nahkhiire etendus 31. detsembril 1940 Heino Aassalu meenutamistpidi toimunud siiski. “Lauljatar toodi tšekistide valve all teatrisse, ja isegi teades, et iga väljapääsu ees on nuhk, suutis lauljatar kehastuda säravaks Rosalindeks...”

Mängida mängus mängu? Kas see pole liiast?! Ka näitleja võimetel on piirid. Pealgi oli see realselt võimatu, sest Gerda Murre arreeriti väidetavalt 30. detsembril, päev enne “Nahkhiire” etendust ja viidi Pagari tänavale, kus ta pärast ebainimlikku ülekuulamist konvoeeriti Siberisse asumisele.

Teatritee alguslehekülgedel

Lauljanna lavateel on hiilgeaegu ja aeg, mis kogu lava- ja elutee segi paiskas ja mil vaatamata poolelijäänud karjäärile seda elutundvat Gerda Murret alles jäi. Kuidas ta seda suutis? Saatus oli rõhutatult nukralõpuline, ent sellele vaatamata ei kustutanud Gerda Murre endas hõõguvat tahti, põlevat leeki, mille teater oli süüdanud. Isikupära on kunstniku üks esimesi tundemärke. Võime armastada nõuab talenti, kõrgvaimsust, mida ei näe, aga tunned ja mis Gerda Murre teatri juurde viis...

Inimelu ei moodustu ainuüksi möödaläinud päevadest, vaid neist, mis meelde jäänud. Nende päevade hulgas on kindlasti elu esimene päev, mil siia ilma sündisid. Gerda Murre, neipõlvenimega Gertrud Valentin sündis 4. juulil 1913. aastal Narvas. Lapsepõlveaastad möödusid suures osas Kohtla-Järvel, kus ta lõpetas algkooli.

Algselt polnud tal vähimatki soovi, et võiks või tahaks lavale. “Olla kord hea perenaine, paremat ma ei unistanud,” nii mõtles ta kui läks pealinna kodumajandust õppima. Esinenud oli ta küll kooliteatri etendustel “Säärane mulk”, ent ta ei võtnud seda väga tõsiselt, teater teda veel ei huvitanud.

Aga ükskord kui neiu jälle Narva-Jõesuus suvitamas oli, meelitati teda kaasa tegema isetegevuslikus kontsertetenduses “Armastus noortele”.

Vaatajate hulgas juhtusid olema vennad Franz ja Hugo Malmsten. Vilunud kõrvad tabasid kauni lauluhääle ja nad läksid tüdrukule auku pähe rääkima: tule professionaalsesse teatrisse õnne proovima. Kutse jätnud esialgu külmaks, siiski soostus Gerda järgmisel päeval Narva teatri "Võitleja" kunstilisele juhile Eduard Lemmistele ette laulma ja temaga tehti uueks hooajaks leping.

1932. aastal abiellus Gertrud Valentin Viktor Murre Galinskyga. Samal aastal sai Gerda Murrest kutseline näitleja Narva teatris "Võitleja".

Säravad osatäitmised

Lavastajad Paul Mägi ja Valter Luts hindasid Gerda Murre dramaatilist häält, eksootilist ilu ja lõunamaist temperamenti. Lavastaja Udo Väljaots nägi Gerda Murre eelkõige head näitlejat. Muidugi oli Gerda Murre apluaa muusikateater. Pärisosaks said operetid. Seal ta säras, vallutas vaatajate südameid, löikas loorbereid.

"Nahkhiir" (1940) - Paul Pinna (Frank), Gerda Murre (Rosalinde), Priit Hallap (Alfred).

Milliseid hiilgeajal mängitud rolle küll märgitakse teatri biograafilises leksikonis Gerda Murre nime all! Priit Ardna kirjutas oma "Tatra tüdrukus" Eva rolli spetsiaalselt noorele Murrele. Ennesõjaaegsed säravamad osatäitmised olid Ninon Kalmani "Montmartre'i kannikeses", nimiosa "Krahvinna Marizas", Odette Kalmani "Bajadeeris" ja Rosalinde Straussi "Nahkhiires".

Head vokaalsed võimed avasid ka ooperilaulja perspektiivi: Gerda Murre kehastas Neddat Leoncavallo "Pajatsites" ja Giuliettat Offenbachi "Hoffmanni lugudes".

Gerda Murrel oli hea meel, et talle, kui uustulnukale oli abiks Milvi Laid, kellega nad ka headeks sõpradeks said. Pärast Agu Lüüdigu surma sai juhtivaks lavastajaks elegantne Paul Mägi. Mägi lavastuses "Montmartre'i kannike" mängis nimiosa (Violetta) Milvi Laid, Ninoni rollis oli Gerda Murre.

"Franciska Gaali teisik", "Primadonna suvitab Narva-Jõesuus", nii hõiskasid ajakirjade kaanekirja kolmekümnendate keskpaiku. Just nii kirjutati noorest Gerda Murrest. Primadonna oli lauljanna Gerda Murre rollide hindamisel enamkasutatav nimetus. Operetiprimadonnasid ümbritses noil aastail kuulsuse sära ja aupaiste. Ajakirjandust köitis iga nende samm teatris ja väljapool seda, ka eraelus. Gerda Murret taolised kirjutised ei huvitanud. Et kas seda on vaja nii kangesti fikseerida? Eriti neid kollasevõitu elu episoodide?

Gerda Murret hakkas hoopis huvitama sõnateater, ta ei põlanud ka pisirolle ja avaldas soovi katsetada sõnalavastustes just vanade, eakate naiste rollides. Gerda Murre mängis Hella Wuolijoe "Niskamäe naistes" Ilonat (1937).

Kui saatus purunes pilbasteks

1940. aasta juunipöörde ajal oli Gerda Murre oma parimas eas ja tema saatus purunes pilbasteks võimete tipus. Loometee katkestati ja algas seitsmeteist-aastane eluabsurd.

“1940. aasta vana-aasta õhtul pidi Estonias etenduma Johann Straussi operett “Nahkhiir”. See jäi ära. Põhjus oli traagiline.

Peaosatäitja viibis Pagari tänaval KGB haardes,” kirjutas 1998. aastal ajakirjas Luup riigiprokuröörina töötanud Heino Tõnismägi.

Etendus oli välja müüdud. Publik kogunes. Lava taga oli suur paanika, sest puudus Gerda Murre.

Teet Koppeli sellekohased kommentaarid on kirja pannud tema abikaasa Sylvia Koppel. (Arne Mikk “Katkenud laulukaar”) “...Kuna keegi telefonile ei vasta, saadab Agu Lüüdik Teeduja Heino Riivaldi asja uurima. Saabudes nobejalgselt Gerda elukohta, leidsid sõbrad aknad olevat valgustatud. Koputamise ja uksekella helistamise peale keegi ei reageerinud. Seest aga oli kuulda jutukõminat. Selge pilt, et vargad sees! Paanika oli suur. Joosti tänavale akna juurde - ülemine õhuaken oli ilma kardinata. Teet kui kergekaaluline upitas end Heinzile selga ja piilus, mis seal toas õieti toimub? Keegi oli toas, aga kes?

Välgukiirusel tormasid sõbrad koridori uksest sisse, varastele vastu.

Toasolijad jälle omakorda korteriuksest koridori. Tekkis rüselemine ja kõva sõnelemine - mindi Andre Mirabeau komöödia “Minu poeg minister” (1938) - Gerda Murre.

rinnutsi kokku, Teet ja Heinz lükati tuppa, seoti käed selja taha, pandi eraldi autodesse - sõit läks Pagari tänavale poole...”

“Aasta 1941 algas sõpradel valust kõveras kongi põrandal. Algasid pidevad ülekuulamised nii päeval kui öösel. Vist paar nädalat,” kirjutab Sylvia Koppel. Ühel öisel ajal lastud sõbrad ühekorraga vabaks...

“Nahkhiir” aga jäi ära “tehnilistel põhjustel”. “Selle ajajooksul jäi veel mitu etendust ära, kus Gerda Murre, Teet Koppel või Heino Riivald olid tegevad,” kirjutas Sylvia Koppel (Arne Mikk “Katkenud laulukaar”).

Elukaaslase vahistamine

Miks kadus omaaegne operetiprimadonna lavalt? Sellele heidab valgust Heino Tõnismägi uurimus. “1940-1950 aastatel polnudki vaja just erilist põhjust, et sattuda KGB huviorbiiti. Gerda Murre juhtum oli keskmisest tõsisem. Lauljanna toonane elukaaslane Ülo Maramaa oli Viljandi linnapea poegja tegutses ajakirjanikuna väljaandes Uus Eesti. 1940. aastal asutas ta organisatsiooni, mille eesmärgiks oli koondada oma ridadesse isamaalasi ja aatekaaslasi. Rühmitus nimetas end 1918. aastal Eesti Vabariiki välja kuulutanud organisatsiooni järgi Päästekomiteeks.”

Maramaal õnnestunud luua kontakte Saksa suursaatkonnaga ja

saada isegi raadio teel ühendus Soomega, ent siis algasid Eestis laialdased vahistamised.

Ülo Maramaa võeti kinni 30. detsembril 1940. Maramaa elukaaslasele tuldi järele päev hiljem, kui näitlejataril pidi olema etendus.

Väidetavalt andis Ülo Maramaa ülekuulamise käigus välja oma aatekaaslased ja ka elukaaslase Gerda Murre. Sellest rääkis ka Maramaa õetütar, ooperilaulja Maarja Haamer Renter (1938-2021), kes põhjendas: “Mu onul polnud siis enam midagi teha, sest teda piinati nii julmalt, et ta kaotas teadvuse. Kui pannakse ikka naeltega kastija lastakse elekter sisse, siis inimese taluvusel on piirid. Olime Gerdaga sugulased, kuid Gerda ei tahtnud neist asjust palju rääkida. Ega tohtinudki. Primadonnal oli ju Pagari tänava keldris hea mõnitada: tõmmati hammas välja: naera nüüd, primadonna!”

Pagari keldris

Lapseootel lauljatar viidi Pagari tänava keldrisse. Mis seal Gerda Murrega toimus, on meenutanud (1956. aastal ülekuulamisel) ingeri kooliõpetaja Linda Reijo, kes vahistati 1940. aasta novembris ja oli aastaid Siberi laagrites.

“Kaasvang Gerda Murre oli ülekuulamisel poolteist päeva. Kui ta siis kongi visati, küsis ta:”Kas mu nina on veel paigas?” Ta nägu oli verine, põsk ja nina paistes. Pesime ta näo puhataks ja panime ta narile pikali. Hommikul, kui toodi söök, ütles Murre, et ta ei saa süüa, tal on hammas välja löödud. Ta oli rase, nuttis, et nüüd lõid lapse surnuks. Uurija oli löönud jalaga. Uurijatel oli kombeks naisi näpistada ja nende nahka keerata. Olime kõik täis siniseid plekke.”

Rasedus päästis 27-aastase naise mahalaskmisest. Oma endisele kolleegile Kalju Saarekesele on Gerda Murre pihtinud, et jõudis veel kaasa võtta kasuka, mis ta elu külmal maal päästis.

Tallinna tribunali otsusega määrati Gerda Murrele kui Ülo Maramaa elukaaslasele 25 aastat vabaduse kaotust Siberi vangilaagris.

Beebi sündis vangiešeloni vagunis

Laps jäigi sõjakeerises kaduma. Kuigi Gerda palunud jumalakeeli leida üles rongis sündinud laps, ei saanud keegi teda aidata ja naine pidi selle kurbuse ja leinaga elama kogu edasise elu.

Kui Gerda Murre vangilaagrisse jõudis, oli ta silmitsi faktiga: toimikus puudus kohtuotsus. Selgitusi, et Tallinnas määrati karistuseks 25 aastat sunnilaagrit, ei peetud millekski ja alustati kohapeal uurimist ja uut kohtuprotsessi. Gerda sõnul tal vedas, sest uurijaks osutus Narva noormees, kaasinlane, kes rääkis vabalt eesti keelt.

Baikali-tagune sõjaväeringkonna tribunal mõistis Gerda Murrele 27. juulil 1943. aastal uue karistuse 15 aastat. Kuid 1948. aastal ilmunud

lagedale Tallinna uus kohtuotsus. Irkutskis otsustatu tühistati ja 15 aastat asendati taas 25-ga.

Puurilind ei laula

Elulint müüride taga, annab alust kujutlusele, et ka inimene muutub. Ja et iseendaks jääda, peab sul olema suur tuum. Juurdleva natuuriga naise mõistus ja tegu käisid aga ajast ees. Aeg on ainult aeg ja kurtmine seda edasi ju ei nihuta. Ent loomingu-, seega tundeinimesena, oli Murre nõ. ühe tule kummardaja. See üks muutumatu leegitsev kirk - teater, aga oli paraku sordiini all või nii öelda vaimukaamuses. Miks te ei laula, küsiti. Puurilind ei laula, oli vastus! Võimalus võimaluste piires oli juhendada vangide isetegevust, mida Gerda Murre tegigi ja mis ta teatrimaailmale lähemale viis. Gerda Murre lavastas operette. Pärast Stalini surma vaatasid võimud Murre süüasja veelkord läbi. Gerda Murre vabanes Karaganda vanglast tingimisi 1955. aastal, ennetähtaegselt.

Ülekuulamise 17. novembril 1956. aastal on Gerda Murre oma arreteerimisele järgnenud sündmusi kirjeldanud nii: "Ma kategooriliselt kinnitan, et uurimise ajal mind süstemaatiliselt peksti ja mõnitati. Peksid mind paljud, kes tulid selleks spetsiaalselt ülekuulamise juurde. Ülekuulamiselt tassiti mind kambrisse, vahel teadvusetult. Üle kuulati ja dokumendid vormistati vene keeles, ilma tõlgita, mina aga vene keelt siis ei osanud."

Tagasi Estonia lavale

Tollaste kunstisõprade hulgas polnud just palju neid, kes oleksid lootnud oma kunagist lemmikut veelkord laval näha. Kui tugev inimene ka poleks, jätavad üllirängad laagriaastad jälje nii ihule kui ka hingele. Seda koormat on raske endalt maha mõelda või siis lükata. Vangielu muudab inimese tuimaks tööorjaks, minetab elurõõmu ja toob hinge kibestumise, mida on raske laval varjata. Küsime, kas sirgeselgse Gerda Murre asemel oli aastaid asumisel olnud kõssivajunud naine? Ei. Lavale tõusis primadonna, kelle intelligents, sarm ja sära polnud kusagile kadunud. "Küllap see oli Gerda Murre suur osa, kui 1957. aasta teisel poolel kõigi takistuste kiuste "Nahkhiire" Rosalindena lavale tõusis, "möönis endisaegne tantsupedagoog ja kriitik Heino Aassalu. Ja mitte ainult tema. Möödunud oli seitseteist aastat. Estonia teatris etendus Johann Straussi "Nahkhiir", peaosas legendaarne Gerda Murre, keda vahepeal oli kadunuks ja isegi surnuks peetud.

Tol teatriõhtul

Teatrisaalis oli Gerda Murre austajaskond, kolleegid ja vaimustatud

publik. Gerda Murre Rosalinde kandis hõbedakarva ballikleitija haletses oma truudusetut abikaasat.

Ita Ever on meenutanud: “Mäletan, et Gerda Murrel oli vaja selleks etenduseks kostüümi juurde kindaid. Minu garderoobis oli sel ajal üks salatiroheline õhtukleit, mille juurde kuulusid pikad kindad ja mind väga paluti, kas ma ei laenaks neid Gerda Murrele. Ta rikutud.”.

Tol õhtul balletikooli käed olid vangitööga istus “põrandaloožis” õpilane Ago Endrik Kerge: “Kui Gerda Murre ilmus, tõusis puupüsti saalitäis publikut püsti ja tema naasmist tervitati marulise aplausiga.”

Imre Kälmäni operett “Bajadeer” (1957) - Gerda Murre (Odette Darimonde), Georg Ots (prints Radjami).

Tollal noor operetisolist Silvia Urb: “See oli koju tagasi jõudmine, pisarad ja braavohüüded segamini.”

Mida tundis Siberi-aastad seljataha jätnud neljakümneandates lauljatar Gerda Murre? Rambipalavikku! Siis võib ju suugi kuivada, keel naksuda. “Ma hoidsin laval vaevu pisaraid tagasi,” on Gerda hiljem kolleegile tunnistanud.

“Vaid vahuvein on süüdi, tra-lalla-lalla-laa... ja pudelist kui vanglast ta jälle vabaks saanud.” Need Rosalinde lauluread “Nahkhiirest” kõlasid sümboolselt.

Kogunevad pilved

Kahjuks ei jätkunud kauaks. Mitte kõik seda rõõmu saalisolijad ei lootnud ega soovinudki näha laval häbematult konkureerivat sära. Ka arusaamatut austust, mis pani vihast tarduma, olematusse põrnitsema.

Ükski instrument teatris ei lagune nii kiiresti, kui katkeb kadedate kannatus. Maarja Haameri sõnul hiilinud mõningad seltsimehed kui hundid vanaema riietes madalstardis kui kõhuvalus ratast-ringi. Kadeduseuss näris ja näris. Kuidas kadus hoitud rüht; kuidas langes uhke kübar, mida jäi asendama lihtne pearätt.

“Nende relv oli nõukogude inimese “hingeHELL lihtsus”. See oli karm, kahekeelne näitemäng, millele tuli järg,” lisas Maarja kibedusega.

Oma pravda nimel oldi ju valmis kõigeks ja nimelt: grupp seltsimehi läkitasid ENSV prokurörile masinakirjas anonüümse salakaebuse: “Käesolevaga pöördume meie, grupp estoonlasi Teie poole palvega vabastada meie teater Gerda Murrest, kes tekitab siin hirmus palju paksu verd oma riigivastaste juttudega nagu näiteks: “Küll varsti puuakse meil kommunistid nagu Ungariski - ikka jalgupidi...”

Kaebusi asuti ka kohe Pagaris arutama ja uurima. Ülekuulamisele kutsuti Olev Eskola, Paul Mägi ja mitmed teised estoonased-kolleegid.

Ükski ei lausunud Gerda Murre kohta paha sõna. Direktor Ants Lauter vabandanud end taibuka ettekäandega: Gerda Murre pole meil koosseisuline artist. Siia juurde võiks lisada katke Voldemar Mettuse

kirjast Aarne Viisimaale (1956), kus ütleb Ants Lauterit iseloomustavat: "...Ta võib olla partei liige - ta ongi vist seda, aga kõik see on tehtud ainult Eesti teatri huvides, et selle taset mitte langeda lasta - niipalju, kui see ühe inimese võimuses seisab."

1941. aastal olevat Ants Lauter öelnud ühele Estonia teatri lavale astunud punasele funktsionärile: "Võtke kübar peast, sest see pind, millel seisate, on püha" ("Teataja" 1953).

Ajad olid kuigipalju muutunud. Teater kirjutas Gerda Murrele hea iseloomustuse ja lauljanna jäeti esialgu rahule. See luupainaja, mis Gerdaga toimus, oli laulja Kalju Karaski arvates oksendamiseni jube: "Ma teadsin Gerdat kui inimest ja partnerit laval. Juba see kirja stiil, "seltsimeeste" poolt Gerdale suhu pandud sõnad, ei saanud kunagi kuuluda ega kuulunudki niisuguse naise leksikoni."

Nõiaring kestab

Nii see lugu muidugi ei lõppenud. Varsti oli Gerda Murre jälle hammaste vahel. Seega tuli õige pea tal jälle ülekuulamistele minna. Pea 17 lehekülge pikas protokollis, ei tunnistanud Murre end milleski süüdi. Küsimusele: vabanesite 1955. aastal laagrist, millega seletate, et te kohe pärast vabanemist ei pöördunud vastavatesse organitesse avaldusega enda rehabiliteerimise kohta, vastab Murre: "Seda minu avaldust oleks hakanud kontrollima need samad isikud... 1955. aastal ma vabanessin Gerda Murre 60. juubeliõhtu (24. september 1973) - opereti "Nahkhiir"

finaal, laval primadonna ise.

laagrist ning jäin elama ja töötama Karagandasse. Seal ei tekitanud varasem karistus mingisuguseid probleeme, nagu see juhtus hiljem Tallinnas töö- ja elukoha valikul." Lauljanna jäeti vähemalt näiliselt rahule.

Kui laval oli Gerda Murre...

Koloratuursopran Margarta Võites on meenutnud: "Mulle meeldivad vähesed hääled, kuid Gerda Murre meeldis mulle "Bajadeeris" ikka väga. Olin vaimustuses mitte ainult sellest, kuidas Gerda laval laulis ja mängis, vaid sellest, kui ilus ta laval oli."

Mezzosopran Urve Tauts oli sel aja veel kooriartist, kel on meeles, et Odette "Bajadeeris" oli Gerda kõige uhkem roll: "Missugune tumedavärviline sopran ja missugune temperament!"

Jüri Kruus, kes vaatas "Bajadeeri" kümneid ja kümneid kordi, leiab et "Kõik Gerda Murre kehastatud Odette'i kired ja soovid olid kui sordiini all -just selline omamoodi hoitus ja temperament olid talle omased."

Valter Lutsu lavastatud "Baja deeris" olid koondunud selle aja opereti suurkujud:

Gerda Murre, Asta Vihandi, Sophia Sooäär, Silvia Urb, Georg Ots,

Kalju Karask, Endel Pärn, Vello Viisimaa, Hugo Malmsten. Dirigeerisid Vallo Järvi ja Kirill Raudsepp Teatri endise etenduse juhi ja helirežissöör Jüri Kruusi sõnul mängiti "Bajadeeri" 250 korda. "Seda mängiti ka Leningradis, kus eesriie käis kaksteist minutit kinni-lahti. Estonia 100. juubeliks ilmunud Jüri Kruusi restaureeritud üheteistkümnest plaadist koosnevas CD-kogumikus kõlab teiste solistide hulgas Gerda Murre ja Kalju Karaski Odette'i ja Radjami duett, ainus mis legendaarsest lauljannast järele on jäänud.

Ajatu Gerda Murre

Pärast ebameeldivaid vahejuhtumisi on Gerda Murre jälle laval. Kui mitmedki alustavad sädeleva Grupp estoonlasi läkitas ENSV prokuröörile anonüümse kaebekirja, süüdistades G. Murret kommunismi vastasuses.

ja lootustandvana, siis kaob noorus ja kaob laulja. Gerda Murre on ajatu. Lauljannat ootasid säravad tulevikurollid. Operetidiiva viimased-Odette "Bajadeeris", Mariza "Krahvinna Marizas", Lolitta operetis "Kusagil lõunas" jne. Publik nautis ja kriitikud ei jäänud külmaks. Helilooja ja muusikateadlane Leo Normet kirjutas: "Raske on unustada Gerda Murret lauljatar Lolitta dramaatilises osas. Palju ilmekaid väljendeid leidis ta oma õnne eest võitlevale kangelannale." Mis tähendas, et keeruliste saatusekäikudega lauljanna oskas erilise sügavusega läbi tunnetada ja lavale tuua oma tegelaskuju loomuse, ängistuse ja kaotusvalu."

Valvelaua ametnik

Pärast tipprolle lahkus Gerda Murre lavalt, aga mitte teatrist. Ta asus tööle Estonia valvelauda. Nii mõnegi mõttes tekitas see dissonantsi: primadonna ja valvelaua ametnik! Ei kõla nagu kokku, arvati. Lauljanna-Murre ja Murre- ametnik, lahutamatu teatrist, et igati selle tegemistele kaasa rääkida. Tööand ja tahe olid Gerdale omased. Kujundasid lavaisiksuse ja panid vaatama - just teda, ükskõik siis, millises rollis, laval või valvelauatoolis. Küsimusele, kas valvelauas istus sirgeselgse priima asemel tüdinud näoga ametnik, krunn kuklas, mõrumaik suus, lausus endisaegne teatri tantsijanna Elonna Spriit nii: "Juba tema naeratus, elegants ja daamilik rahu, pärit Estonia hiilgeaegadest, tõestas, et daam on ka siis daam, kui ta on paljajalu." Gerda Murre oli oma uues rollis väärikas. Ega teatri valvelaua töö polegi väärtusetu - valvelaud on teatri visiitkaart. Gerda Murre töötas valvelauas, kus veeretis sõnatult kudumisvardaid ja aitas neid, kes tema poole pöördusid. Kudumisvarraste klõbinast said aru, mis tuju tal parasjagu on, kas ta on mõtetes ja sissepoole või rõõmusja seltskondlik. Abivajajatele reageeris ta alati täpselt, kiirelt ja täieliku teatritundmisega. Selleski ametis oli tuntav ta sooja hingepuhtust ja

sära.

Endise kooriartisti Valve Sirelil oli Gerdaga ka sellest juttu: “Tol ajal ju tööpuudust ei olnud, rääkis Valve küsivate silmade pilgutades,” aga Gerda jäi valvelauda, sest tahtis olla edasi teatris ja teatriinimeste hulgas.”

Gerda jäi ellu

“Teatri valvelauas me Gerdaga suurt ei rääkinudki, ainult aiapidamisest,” meenutas mezzosopran Urve Tauts möödunud. “Aga kui Gerda oma Muuga suvila likvideeris, kinkis ta mulle mägimäna ja pojengipõõsa. Viisin need oma suvilasse ja istutasin maha. Mägimänd läks kahjuks välja. Kaks aastat hiljem tulid pojengipõõsale esimesed õied. Ma panin lillele nimeks Gerda... ja Gerda jäi ellu.

Endel Pärna tütar, inglise filoloog Aino käis aeg-ajalt valvelauas Gerda Murrega juttu ajamas. “Gerda kinkis mulle oma abikaasa Jüri Rostfeldi sõnaraamatu.”

Raamatus “Tõde ei põle tuleski” kirjeldab väliseestlane Evy Laamann Kalbus oma kohtumist Gerda Murrega 1973. aastal Tallinnas. Murre 60. juubeliks oli kavas tuua lavale taas “Nahkhiir”. Väliseestlased olid saatnud kostüümid, mida juubelietendusel kanda.

“Astusin teatrisse ja käisin ringiratast, kust küll Gerda Murret leida,” jutustas Laamann. “Üks korpulentsevõitu daam küsis üsna robustselt, mis mul temaga asja on? Vastasin, et tulin tooma tervitusi ülemererahvalt. Oligi Gerda, täies hiilguses!”

Daamid läksid teatrist välja, leidsid varjulisema koha ja istusid pargipingile. “Andsin kingituse üle ja ta mainis, et mul on kogu aeg saba taga, kas ka praegu, ei tea, aga ehk kardab ta minuga rääkida,” jätkas Kalbus. “Gerda lõi käega: “Ma neid kuradeid enam ei karda. Olen nende poolt juba nii palju vintsutada saanud, et see mind enam ei hirmuta.” Gerda jäi mulle meelde kui üks tore ja sirge seljaga naine.

Gerda 60. juubeliõhtu

Kas Gerda Murrele anti võimalus tulla oma juubelietendusel taas lavale? Esialgsete plaanide järgi jah, pidi Gerda Murre Sulev Nõmmiku lavastuses “Nahkhiir” kaasa tegema viimase vaatuse, aga kärbiti tiibu ja Gerda Murrel lubati teha vaid viimase vaatuse finaali. Ent Gerda valmistus oma juubelietenduseks väga hoolikalt. Käis veel laulupedagoogi Jenny Siimoni juures laulutunnis, et taastada vokaalne vorm. Füüsilise vormi tugevdamiseks nähti teda ka Pirital jooksmas. CC'Istusin saalis, kui laval käis viimane “Nahkhiire” lavaproov. Ja see, mis taset Gerda Murre proovis näitas, oli minu meelest lausa erakordne,” rääkis endine Estonia teatri etenduse juht Jüri Kruus. “Ja nii see oligi. Proovis olid ka peategelased Margarita Võites ja Anu Kaal. Proovi atmosfäär oli ühest küljest väga kõrge, teisalt pingeline. Proovi lõppedes pani dirigent Kirill Raudsepp partituuri kinni

sõnadega: "Vaat niimoodi tuleb laulda, niimoodi peab rolli tegema." Misperale ütles Enno Eesma: "Jüri, usu mind, see ei lõpe hästi." Ega lõppenudki. Esialgne rõõm oli ennatlik. Või nagu rahavatarkus ütleb: esimene pääsuke ei too veel kevadet.

Kaks minutit Murret

Järgmisel hommikul, kui Jüri teatrisse jõudis, seisis valvelauas Gerda Murre pruun mantel seljas ja näost hall. Mitte mingit juubelietendust ei tule. Keelati ära! Jüri pani ummisjalu otseteed direktori kabinetti. Ja sealt öeldi, et direktor Ants Sõber kutsuti Keskkomiteesse. Jüri tee püsti ees: saal on välja müüdnud! Etenduse ärajätmine mõeldamatu. Ants Sõber tuli Keskkomiteest tagasi ja teatas: "Juubelietendus toimub, aga Gerda Murre istub saalis. Mis tähendab: kõik ei olene meist, vaid sellest, mis ülevalt poolt on ette kirjutatud."

Seejärel jooksnud Jüri televisiooni ja Tallinfilmi vahet: tulge, tulge jäädvustama seda ajaloolist sündmust, Gerda Murre-Rostfeldi 60. juubelit! Tallinfilmi dokumentaalfilmide osakonnast öeldi, et kõik tööd on kaua ette planeeritud ja teie tahate kohe. Kohe jah! Endine teatri bariton Uno Heinapuu töötas tollal Tallinfilmis. Temagi ei lubanud midagi: me püüame.

"Kujutage ette seda tunnet, kui õhtul saali astudes nägin seal kaameraid. Õnneks on see sündmus mustvalges Nõukogude ringvaates jäädvustatud: kaks minutit Murret.

Finaal, 27. september 1973

Enne õhtust juubeliüritust läinud Jüri Kruus veel igaks juhuks garderoobi vaatama: "See masendus, mida olin näinud hommikul, oli kadunud. Pruunis mantlis nukra naise asemel nägin daami. Musta sametkeebiga kuningannat Gerda Murret, kelle näost ei saanud välja lugeda käegalöömise märke või meeleheidet. Elu ei korda oma tragöödiat. Gerda Murre pole Gerda Murre abikaasa Jüri Rostfeldiga 1955. saatusliku "Nahkhiire" Rosalinde, vaid teatrile truuks jäänud kunstniku suures osas.

Estonia teatrisaalis valitseb eriline elevus, pidulikkus. "Nahkhiire" etendusega tähistatakse Gerda Murre-Rostfeldi 60. juubelisünnipäeva. Kohal on palju Gerda Murre austajaid ja kaugeid külalisi.

Teatrisaal läheb pimedaks. Avaneb saali tagumine uks ja süttinud prožektorite valguses astub piduliku muusika saatel mustas sametkeebiga maagiline Gerda Murre, keda saadavad eesotsas Endel Pärn ja teised meeskolleegid. Publik tõuseb ja aplaus ei taha lõppeda...

Pärast "Nahkhiire" etenduse lõppu avaneb eesriie ja koos Gerda Murrega korratakse "Nahkhiire" viimase vaatuse finaali. Ovatsioonid ja

lõputa lillemeri. Gerda Murre kummardab vaimustava tänulikkusega.

Üle elada veel üks kaotus

Gerda Murre elas koos oma insenerist abikaasa Jüri Rostfeldiga Tallinnas Mulla tänaval. Neil päevil, kui Gerda valvelauas töötas, tõi abikaasa talle kohvi ja võileibu. Peale abikaasa oli Gerdale lähedane vend. Hiljem, kui vend suri, hoidis Gerda oma vennapoega Maanust, kes istus tihti ta süles.

Kahjuks tuli Gerda Murrel üle elada veel üks kaotus. Jüri Kruus kirjeldab õõvastavat pilti: "Kui ma teatrisse jõudsin, lamas valvelaua ukse taga vahekoridoris Gerda Murre elukaaslane Jüri Rostfeld, kes suri infarkti. Gerda Murre jäi ilma abikaasast ja ka truust sõbast." Gerda Murre lahkus meie hulgast 30. septembril 1981. Kümme aastat hiljem ta rehabiliteeriti. Teatri nimel oli Gerda Murre valmis vastu võtma oma elu õnne ja õnnetuse. Teater ei tähendanud talle ainult katust, tuttavat laulu, vaid ilu ja kunstilist elamust, mida ta oma publikule pakkus. Maagiline Gerda Murre, oh, kui raske on seda unustada, taaskohtumist maagilise Gerda Murrega - Johann Straussi operetti "Nahkhiir", kes seda on näinud. Sellel on äraunustamatumiseni suur väärtus. Tsiteerides Charlie Chaplini: "Kui oled leidnud ilu, siis oled leidnud kõik."

Gerda vennapoeg Maanus Valentin õppis lavakunsti ja lõpetas X lennu, mille juhendajaks oli Arne Üksküla. Päeval, mil 25-aastane noormees oli teel oma esimesele etendusele Rakvere teatrisse, ta sinna ei jõudnud... Teel tabas Maanust atakk ja Maanus Valentin suri 1982. aastal. Metsakalmistul on nad kõik jälle koos.

"1940. aasta juunipöörde ajal oli Gerda Murre oma parimas eas ja tema saatus purunes pilbasteks võimete tipus."

"Kui Gerda Murre ilmus, tõusis puupüsti saalitäis publikut püsti ja tema naasmist tervitati marulise aplausiga.

- AGO ENDRIK KERGE -"

Mulle meeldivad vähesed häälled, kuid Gerda Murre meeldis mulle

"Bajadeeris" ihka väga.

- MARGARTA VÕITES -

"Avaneb saali tagumine uks ja süttinud prožektorite valguses astub piduliku muusika saatel mustas sametkeebiga maagiline Gerda Murre."

KASUTAUD FOTOD: RAHVUSOOPER ESTONIA ARHIIV, JAAK JÕEKALDA ERAKOGU Egon Kemeny operett "Kusagil lõunas" (1958)-Gerda Murre. "Tatra tüdruk" Gerda Murre ja Harri Kaasik,

Estonia 1937. Gerda Valentin "Mustlase kirk" 1933, Narva
Teater. Taaskohtumie Gerda Murrega "Nahkhiires" 1957 ovatsioonid ja
lõputa lillemeri.

MARVI TAGGO